

Aleksandar Jakir

Dalmacija u procesima stvaranja moderne nacije u 19. i 20. stoljeću

UDK: 323.1(497.5) "18/19"
94(497.5) "18/19"

Pregledni rad

Primljeno: 16. 07. 2013.

Prihvaćeno: 04. 04. 2014.

Aleksandar Jakir

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

ajakir@ffst.hr

U radu se razmatra oblikovanje i razvijanje nacionalnih identiteta, osobito jugoslavenskog i hrvatskog, u Dalmaciji. Na temelju relevantnih izvora te spoznaja strane i domaće historiografije, autor analizira niz političko-društvenih okolnosti i događaja koji su doveli do kraha jugoslavenske nacionalne ideje, kojom su se ispočetka zanosili intelektualci, a što je omogućilo jačanje hrvatskog nacionalnog identiteta među najširim slojevima dalmatinskog, odnosno hrvatskog, stanovništva.

Ključne riječi: Dalmacija, jugoslavenski nacionalni identitet, hrvatski nacionalni identitet

Da bismo bolje razumjeli povijesne procese u 20. stoljeću, bitno je upoznati se koji su etnički, socijalni ili kulturni čimbenici utjecali na oblikovanje modernih nacija u Dalmaciji,¹ koja je do 1918. godine bila najjužnija austrijska krunovina, a za koju su putopisci još 1875. godine tvrdili da je "poluzaboravljena".² Domaći i strani povjesničari koji su istraživali procese oblikovanja modernih nacija bavili su se i Dalmacijom jer se u toj pokrajini, kao u nekom laboratoriju, na razmjerno malom području, u drugoj polovini 19. stoljeća može razlikovati čak pet identitetskih koncepcija koje su jedno vrijeme koegzistirale. Tako primjerice nalazimo izvore koji nedvojbeno svjedoče o istodobnu postojanju različitih nacionalnih identiteta u kojima

¹ Pod naslovom *Nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću kao pojava i historiografski problem na primjeru Dalmacije* iznio sam ovdje izložene teze i na Četvrtom hrvatskom simpoziju o nastavi povijesti "Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti (1868-1941)" u Opatiji, 30. kolovoza – 2. rujna 2011., usp. <http://www.azoo.hr/images/izdanja/manjine/Manjine.pdf>.

² Usp. Theodor Schiff, *Aus Halbvergessenem Lande*, Wien 1875.

se spominju Iliri, dalmatinski Hrvati, dalmatinski Srbi te slavenski i talijanski Dalmatinci.³ Pritom se u znanstvenoj literaturi, naravno, raspravlja o tome u kojoj se mjeri neki nazivi mogu shvatiti kao izraz nacionalne identifikacije, a u kojoj kao isticanje regionalne pripadnosti. Predmet istraživanja je i odnos “dovršenih” i “nedovršenih” ili “uspjelih” i “neuspjelih” procesa stvaranja modernog nacionalnog identiteta. Kada se govori o Dalmaciji, općenito je u historiografiji prihvaćeno da se od kraja šezdesetih godina 19. stoljeća može uočiti postupan prijelaz od slavenske prema hrvatskoj i srpskoj ideologiji. Naposljetku, za Dalmaciju bismo mogli kazati da su na tomu području tri *nation-building* procesa dovršena te, u manjoj ili većoj mjeri, u pojedinim zajednicama i prihvaćena. Tako nailazimo na dovršene procese izgradnje hrvatskog, srpskog i talijanskog nacionalnog identiteta, a ostala su dva procesa - ilirsko/jugoslavenska i slavensko-dalmatinska nacionalna identifikacija, uslijed svojih nedorečenosti, ostala nedovršena, premda se koncept slavensko-dalmatinskog identiteta u početku čak doimao najuspješnijim u smislu rasprostranjenosti.

Ne samo stranci, nego i mnogi suvremeni domaći pisci koji su proučavali Dalmaciju, prepoznavali su istodobno postojanje barem “dviju Dalmacija”, koje se bitno razlikuju, jer su im se evidentnima činili potpuno različiti životni uvjeti, pa i kulturna obilježja, u gradićima i selima u primorju i u zaleđu (uz to je, dakako, i život na otocima imao svoje posebne odrednice). Mnogi su promatrači i istraživači primjećivali da su granice nekadašnje Kraljevine Dalmacije objedinjivale, zapravo, dva teritorija, svaki sa svojom prošlošću i svojom tradicijom, u prostor povezan migracijama, ekonomskim i civilizacijskim vezama, a s tim je datostima Dalmacija i ušla u 20. stoljeće. Pri tom ne smijemo smetnuti s uma da je nepismenih u Dalmaciji još potkraj 19. stoljeća bilo mnogo. Još 1880. godine bilo je nepismeno čak 87,4 % stanovništva, a taj je postotak 1910. još uvijek iznosio 62,91 %.⁴ Prilagodba seljaštva i općenito pučkih slojeva uvjetima života u modernom društvu bila je poticana širenjem školstva, kao čimbenika modernizacijskih procesa. Tek su dinamizacija društva i politička demokratizacija stvorili uvjete za integriranje u naciju svih slojeva društva, za tzv. *nacionalizaciju masa*.

³ Usp. Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006.; Konrad Clewing, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München 2001.; Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002.

⁴ Usp. tablice u Aleksandar Jakir, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München 1999. (Südosteuropäische Arbeiten 104), str. 215-216.

Razvitak Dalmacije u prethodnim dvama stoljećima⁵ djelomično je potican, a djelomično i ometan čestim političkim promjenama. Kraljevina Dalmacija je u 20. stoljeće ušla kao habsburška krunovina Dalmacija. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije Dalmacija je postala dio kratkotrajne Države Slovenaca, Hrvata i Srba (u listopadu 1918. godine), potom od 1. prosinca 1918. pripada Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je 3. listopada 1929. godine preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Mirovnim ugovorom godine 1919. Kraljevini Italiji pripali su Zadar i Lastovo s Palagružom, Cresom i Lošinjem. Administrativna podjela Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1922. - 1929. samo je djelomično slijedila povijesne granice uključenih zemalja. Za Dalmaciju to je značilo da su se otoci od Krka do Paga našli u Karlovačkoj oblasti, kopno od Privlake do Mimica i Imotskoga te otoci od Silbe do Šolte u Splitskoj oblasti, a kopno od Brela do Prevlake i otoci od Brača i Visa do Elafita u Dubrovačkoj oblasti, dok su se Boka Kotorska i Budva našle u Cetinjskoj oblasti. Kraljevina Jugoslavija podijeljena je 1929. godine na devet banovina. Zetskoj banovini pripojena je sva Dalmacija južno od Stona, a ostatak Dubrovačke oblasti i sva Splitska oblast su, zajedno s dijelovima zapadne Bosne i zapadne Hercegovine (nastanjenima pretežno Hrvatima), spojeni u Primorsku banovinu sa sjedištem u Splitu. Sporazumom Cvetković-Maček dotadašnje Savska banovina (sa sjedištem u Zagrebu) i Primorska banovina te južna Dalmacija, od Stona do Prevlake, objedinjene su 1939. u Banovinu Hrvatsku. Nezavisna Država Hrvatska zadržala je potom, 1941. godine, manji dio Dalmacije (od većih gradova Makarsku i Dubrovnik, od otoka samo Pag, Brač i Hvar), ustupivši fašističkoj Italiji sve drugo (otoke od Krka do Mljeta, gradove Šibenik i Split sa zaleđem do Knina, južne Konavle, Boku i Paštroviće). NDH je naposljetku formalno 1943. godine, nakon kapitulacije fašističke Italije, pripojila područje koje joj je 1941. bila prepustila. Nakon Drugoga svjetskog rata sva se Dalmacija ponovno našla zajedno, u Federativnoj Narodnoj, poslije Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, uglavnom u sastavu Hrvatske (Boka i Budva s Paštrovićima ostale su u Crnoj Gori).

Kao što je poznato, Dalmaciju je u 19. stoljeću, sa stanovitim zakašnjenjem, zahvatio val nacionalnih ideologija. Očito je da oko definicije pojma *nacije*, njegova podrijetla i obuhvata još uvijek ne postoji opće slaganje

⁵ Teritorijalne granice Dalmacije često su se mijenjale. Od 18. stoljeća taj se pojam upotrebljavao za dio istočne obale Jadrana, od otoka Grgura kod Raba na sjeveru sve do Bokokotorskoga zaljeva i ušća rijeke Neretve na jugu, a uključivao je i otoke na tomu području. Kontinentalna granica u zaleđu protezala se od Obrovca prema Kninu. Na najširem mjestu Dalmacija se proteže oko 60 km duboko u svoje zaleđe. Suvremeni pojam Dalmacije odnosi se na područje od otoka Paga i rijeke Zrmanje na sjeveru do Konavala, odnosno do rta Oštro na jugu.

među različitim znanstvenim pristupima i shvaćanjima. U novijim povijesnim radovima naići ćemo na rasprave koje se, u manjoj ili većoj mjeri, oslanjaju na koncepte koje su razvili teoretičari nacionalizma, među kojima se osobito ističu Anthony D. Smith (r. 1939.), Benedict Anderson (r. 1936.), Ernest Gellner (1925. - 1995.) i Eric J. Hobsbawm (1927. - 2012.).

U hrvatskoj je historiografiji povjesničar Nikša Stančić uvjerljivo pokazao da su nacija i nacionalizam svojevrsna pojava europskoga društva, ali se taj fenomen realizirao u različitim oblicima i identitetima putem djelovanja procesa kojima se Europa tijekom ranog novog vijeka počela preoblikovati u sklop nacionalnih država. Tijekom 19. i potom 20. stoljeća na nacionalnom će se načelu promijeniti politički zemljovid cijele Europe. Identitet ili samosvojnost pri tom se može odrediti kao izrazito kompleksan sustav međusobno povezanih i uzajamno ovisnih elemenata, važnih za samopouzdanje i samopoštovanje pripadnika bilo koje ljudske zajednice. Identitet dakle pretpostavlja odnos između pojedinca i zajednice, u kojoj bitnu ulogu imaju osjećaj pripadnosti i osjećaj kontinuiteta. Zajednica koja čini temelj i polazište identiteta mora imati svoje ime, svoj prostor, svoju kulturu, svoje razlikovne posebnosti u odnosu prema drugim zajednicama, a pojedinci u njoj imaju osjećaj da pripadaju nečemu zajedničkom, makar to zajedničko bilo nejasno i maglovito, pa i imaginarno.

Otkada je u 19. stoljeću ideja nacionalne pripadnosti postala nezaobilazna u političkom diskursu, koji pokušava nametnuti i odrediti primarni identitet građanina - pripadnika nacionalne države, i dok nacionalizam kao dominantna ideologija moćnih nacionalnih europskih država doživljava svoj uspon kao jedno od glavnih pokretačkih ideoloških strujanja, i u drugim narodima, koji još nisu stekli *svoju* državu, traju rasprave o tomu što čini naciju i što su njezina konstitutivna obilježja. U međuvremenu je napisano bezbroj radova koji se bave nacionalnim pitanjima i međunacionalnim odnosima. Mnogi autori i u slučaju nacionalizama u jugoistočnoj Europi zastupaju konstruktivističke teze da je, pod uvjetima moderne, nacionalizam stvarao nacije, a ne obratno.

Kao povijesni fenomen, koji se javlja u prijelomnim trenutcima popuštanja i raspadanja starih lojalnosti u fazi tranzicije i preoblikovanja tradicionalnog feudalnoga društva sa svojim normama prema individualiziranom kapitalističkom društvu, koje počiva na drukčijim temeljima, moderni nacionalizam nudi novu interpretaciju društvenih odnosa i novu koheziju, pojednostavljeno rečeno, za pojedinca u atomiziranom i anonimnome modernom društvu. U tom procesu formiranja novih kolektivnih društvenih identiteta na nacionalnoj osnovi čini se da je od presudnog značenja ko-

munikacijska interakcija među zagovornicima novoga nacionalnog i kolektivnog identiteta s relevantnim društvenim slojevima i snagama, koji svoja nacionalna uvjerenja često povezuju sa svojim socijalnim interesima.⁶

Očito je da jezik u toj komunikativnoj interakciji igra važnu ulogu, pa možemo reći da se identiteti izgrađuju i jezičnom interakcijom. Jezik, znači, nije samo znakovni sustav namijenjen prenošenju misli, već i obilježje etnosa, sastavnica etničke kulture, čimbenik kulturno-ideoloških i društveno-političkih procesa. Starogrčka riječ *ethnos* označavala je niz situacija u kojima neka zajednica ljudskih bića zajedno živi i djeluje. Danas se pojam najčešće prevodi riječju *narod* ili *nacija*. Etnička identifikacija nastaje iz interakcije i putem interakcije među skupinama, stoga se etnicitet može najopćenitije odrediti kao društveni ustroj kulturne razlike. Etnicitet je u izvjesnoj mjeri varijabilan i podložan manipulaciji, a ne konačno utvrđena i nepromjenjiva kategorija. Često etnicitet možemo prepoznati kao proces u kojem se različitost drugih koristi u cilju jačanja osjećaja vlastite identifikacije.

Mnoga su istraživanja pokazala da je u 19. stoljeću tzv. narodni preporod i u Dalmaciji odigrao ključnu ulogu u procesu formiranja moderne hrvatske nacije, odnosno u oblikovanju suvremenoga hrvatskog naroda, nakon što su prevladani brojni partikularizmi. Od Ilirskoga preporoda nadalje u zemljama Habsburške Monarhije, koje su prije pripadale predmodernoj Hrvatskoj, natjecale su se različite ideologije, koje su obećavale izlazak iz zaostalosti i podređenoga položaja, pozivajući se ili na nasljedstvo stare hrvatske državnosti i povijesna prava ili polazeći od romantičarskih načela i težeći tzv. narodnom jedinstvu, koje se temeljilo na ideji etničke i jezične srodnosti južnih Slavena.⁷

Narodna je stranka, kako je u svojim radovima pokazao Nikša Stančić, stavljala hrvatski razvoj u slavenski i južnoslavenski kontekst, ali je postupno sve više naglašavala hrvatsku političku i nacionalnu posebnost. Ustra-

⁶ Sa stajališta društvenog shvaćanja identiteta nema dvojbe da je svaki čovjek pripadnik različitih grupa. U izgradnji grupnoga identiteta različiti faktori mogu igrati važnu ulogu: spol, dob, religija, pripadnost društvenoj klasi, zanimanje, rasa, spolna orijentacija, prebivalište i mnogi drugi; stoga se sve češće u literaturi govori o višestrukoj slojevitosti identiteta (*multi-layered identity*). Pojedinaac, radi lakše interakcije s ostalima, traži zajedničke čimbenike s drugim sudionicima stanja u kojemu se nalazi, zanemarujući u tomu određenom trenutku neke druge čimbenike, koji ga također čine onim što jest.

⁷ Usp. Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869., Zagreb 1980.; Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u 19. stoljeću*, Sarajevo 1968.; Historijski arhiv u Zadru, *Dokumenti o Hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji*, Zadar 1991. i Neda Anzulović, *Bibliografija radova o narodnom preporodu, Mogućnosti 1984.-1995.*, Split 1995.

jući na jugoslavenskoj misli vodilji, zastupala je stav da su Hrvati i Srbi dije-
lovi (*plemena*) iste, *jugoslavenske* etničke cjeline (*naroda*) i da govore istim
jezikom, ali da im je odvojeni povijesni razvitak dao zasebna obilježja te za-
sebni politički i državni identitet. Nositelja suvereniteta povijesne *Trojedne*
kraljevine Narodna stranka je vidjela u hrvatskoj etnički i jezično-kulturno
shvaćenoj naciji, uza sve to što je smatrala da hrvatska nacija sa srpskom
nacijom dijeli zajednički jezik i zajedničku kulturu.⁸

Jedan je od važnih problema, kako uočava Antoni Cetnarowicz u svo-
joj studiji, kojemu dosadašnja historiografija nije posvetila dovoljno pozor-
nosti, utjecaj unutarnjih čimbenika na razvoj i oblik nacionalnog pokreta u
Dalmaciji. U tomu je veliku ulogu imao talijanski pokret *Risorgimento*, koji
je snažno utjecao na umove i stavove građanstva i inteligencije. Glavni je
sadržaj narodnog preporoda u Dalmaciji nedvojbeno činila borba narod-
njačkoga tabora protiv tradicionalne društvene elite – obrazovane u duhu
talijanskog jezika i kulture, koja je branila svoju političku i društvenu hege-
moniju, kako ističe Cetnarowicz. No, bilo je i onih koji su talijanski *Risorgi-*
mento shvaćali kao nagovještaj mogućnosti skladnoga susjedskog suživota
Talijana i južnih Slavena, što se također može prepoznati na primjer iz vizije
partikularnog dalmatinskoga identiteta jednog N. Tommasea.⁹

Pristašama narodnog preporoda, međutim, kao najjednostavniji put
koji je trebao zajamčiti obranu prava i nacionalnih interesa slavenskog sta-
novništva Dalmacije činilo se ujedinjenje pokrajine s Hrvatskom i Slavoni-
jom. To će pitanje uistinu postati “*vodeća misao programa Narodne stranke*”
(naglasio A. J.). Međutim, prateći razvoj nacionalnog pokreta u Dalmaciji,
od šezdesetih do osamdesetih godina 19. stoljeća, i “analizirajući ideologiju
i programe čelnih političara”, postaje očito “koliko su tada bili *nejasni* (na-
glasio A. J.) pojmovi nacije i narodnosti.”¹⁰

Mnogi istraživači koji se danas bave konceptom moderne nacije vjero-
jatno bi se složili da je nacija u suvremenom smislu te riječi zajednica s osje-
ćajem vlastitog identiteta koja može integrirati pripadnike svih društvenih
slojeva. Nadovezujući se na rezultate novijih istraživanja, možemo reći da
su osnovicu, na kojoj je moderna nacija mogla nastati kao zajednica novog
tipa, stvorili novovjekovni modernizacijski procesi, osobito društvena stra-

⁸ Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam*, str. 141-143.

⁹ Po Tommaseu Dalmacija je trebala biti prostor spajanja, a ne razdvajanja talijanstva i slavenstva, prostor koji treba promatrati izvan talijanskoga iredentističkog prisvajanja, ali i izvan disimilacij-
skog južnoslavenskoga i hrvatskoga nacionalizma.

¹⁰ Usp. Cetnarowicz, *Narodni preporod*, str. 10-11, koji konstatira da je tada raširena koncepcija
prema kojoj se jezik poistovjećivao s nacionalnošću izazivala određenu pomutnju i sukobljavala
se s manifestacijama hrvatske i srpske ideje, u kojoj je veliku važnost dobivala vjeroispovijest.

tifikacija, koja je uklanjala dotadašnju društvenu polariziranost i stvarala pretpostavke za ukidanje staleža i društvenih i pravnih barijera, te uvjete za izgradnju nestaleškoga društva, društva građana ravnopravnih pojedinaca. Tim uvjetima pripadaju procesi *političke modernizacije* u sklopu kojih su nastajale političke institucije građanskoga društva i *kulturna standardizacija*, koja je uključivala, između ostalog, i oblikovanje standardnog jezika. Nacija je, dakle, kako je u hrvatskoj historiografiji, na primjeru stvaranja moderne hrvatske nacije uvjerljivo pokazao Nikša Stančić, učinak novovjekovnih modernizacijskih procesa, ali je u sustav svoga identiteta uključivala i čimbenike prednacionalnih, odnosno protonacionalnih etničkih i staleških identiteta. Pri tomu su “preporodni” pokreti karakteristični za srednju i srednjoistočnu Europu, koji su afirmirali jezično-kulturne identitete, a koji su započeli *kulturnom standardizacijom*: izgradnjom standardnoga jezika i nacionalne kulture te *ponarođenjem* javnoga života. Nedvojbeno su ustanove u kulturi, znanosti i obrazovanju potrebne društvu u procesu modernizacije, a te su se institucije osnivale u 19. stoljeću kao nacionalne ustanove. Jednako je i standardni jezik, kao propisano sredstvo komunikacije potrebno suvremenom društvu, izgrađivan kao nacionalni jezik.¹¹

Vezano za stanovito kašnjenje spomenutih procesa u Dalmaciji, možemo primijetiti da je tek 26. travnja 1909. izdana jezična naredba, što se službenoga jezika u Dalmaciji tiče, kojom se hrvatski jezik u potpunosti uvodi kao službeni jezik, a primjena te odluke počela je tek tri godine nakon toga, od 1. siječnja 1912. godine.

Kako bismo mogli definirati pojam identiteta u povijesnom kontekstu? Pojam identiteta postao je predmetom istraživanja mnogih znanosti zbog složenosti svojih značenja i konotacija. Jedna od mnogih definicija “identiteta polazi od toga da pojam označava izmjenični odnos unutarnjega

¹¹ O problematici nacije i nacionalizma usp. Bosiljka Milinković, *Bibliografija radova o nacionalnom pitanju i međunacionalnim odnosima*, Zagreb 1992.; Benedict Anderson, *Nacija, zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb 1990.; Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed, Nationalhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge 1996.; Manuel Castells, *Moć identiteta*, Zagreb 2002.; Ružica Čičak-Chand, Josip Kumpes (ur.), *Etničnost, nacija, identitet. Hrvatska i Europa*, Zagreb 1998.; Emil Heršak (ur.), *Etničnost i povijest*, Zagreb 1999.; Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge 1985.; Dieter Langewiesche, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*, München 2000.; Dunja Rihtman-Auguštin, *Etnologija i etnomit*, Zagreb 2001.; Hugh Seton-Watson, *Nacije i država*, Zagreb 1980.; Anthony D. Smith, *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacije i nacionalizma*, Zagreb 2003.; Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam*; Siegfried Weichle, *Nationalbewegungen und Nationalismus in Europa*, Darmstadt 2006.

osjećaja osobnosti i osobina koje su svojstvene određenoj skupini. Na toj dvojnosti gradi se grupni i osobni identitet.¹²

Kao što smo spomenuli, čini se da konstruktivističke teze - da je pod uvjetima moderne nacionalizam stvarao nacije, a ne obratno - za sada najbolje objašnjavaju fenomen modernih nacija ili, kako je to britanski povjesničar Eric Hobsbawm rekao, *nacije ne stvaraju nacionalizme, nego upravo obratno*. Ako ćemo prihvatiti definiciju nacionalizma kao sredstvo za mobilizaciju i homogenizaciju pripadnika skupine ljudi, koja se smatra etnički, jezično, kulturno itd. povezanom, onda je jasno da su intelektualni nositelji i predvodnici nacionalnointegracijskih ideja imali važnu ulogu u tim mobilizacijskim procesima. Nedvojbeno je da je od 19. stoljeća u Europi pripadnost naciji sve više doživljavana kao primarni politički identitet i temelj društvene organizacije i orijentacije. Nadalje, veoma široko značenje pojma nacije proizlazi iz definicije Anthonyja D. Smitha, prema kojoj naciju tvori imenovana ljudska zajednica, koja ima zajednički povijesni teritorij, zajedničke mitove i zajednička povijesna sjećanja, masovnu javnu kulturu, gospodarstvo i zajednička zakonska prava i dužnosti za sve pripadnike. Jedno od bitnih obilježja traganja za identitetom jest pri tom interakcija i komunikacija s drugima.

Etno-nacionalizam je društvenu elitu u Habsburškoj Monarhiji podijelio u nacije utemeljene na shvaćanju nacionalnog identiteta kao jezično-kulturnog identiteta. Nacije shvaćene kao zajednice jezika i kulture nisu automatski bile nespojive s lojalnosti višetetničkoj državi, ali su njezini vodeći društveni slojevi s vremenom – osobito ako su bili izvrgnuti pokušajima “odnarođivanja ili “denacionalizacije – zaštitu nacionalnog identiteta vidjeli u “teritorijalizaciji” vlastite nacije, stjecanju političke autonomije na određenom teritoriju, odnosno stvaranju vlastite nacionalne države.

Novija istraživanja nacionalizma kao dominantne sekularne ideologije 19. i 20. stoljeća ukazuju i na važnu ulogu vjerskih zajednica u formiranju i stabiliziranju kolektivnog identiteta i na činjenicu da je upravo nacionalizam preuzeo brojne attribute religije. Analiza javnog diskursa u Dalmaciji, primjerice u međuratnomu razdoblju, potvrđuje tezu o važnoj ulozi koju su imali vjerska segregacija te identifikacija etničkog i vjerskog identiteta u procesu stvaranja moderne nacionalne svijesti. Nacionalna svijest se formirala obrazovanjem kroz određene etape. U tom se procesu stvaraju nacionalne tradicije. Pritom se obilato koriste naslijeđeni religijski sadržaji,

¹² Svaki kolektiv i svaki pojedinac imaju istodobno više različitih identiteta. Kad se govori o etničkom ili nacionalnom, kulturnom, vjerskom, socijalnom, regionalnom, političkom, povijesnom, profesionalnom te o jezičnom identitetu, to ne bismo smjeli zaboraviti.

vrijednosti i simboli. Postojeća vjerovanja, saznanja i osjećaji zaodijevaju se u novo ruho i, što je najvažnije, zadobivaju novu, sveobuhvatnu i teleološku funkciju stvaranja i jačanja države - nacije, odnosno nacionalne države. Nacionalizam, kako je to sažeo Nikša Stančić, dakle, politički konstruira jednu grupu stvarajući u njoj svijest o njezinoj zasebnosti. Postojeća se posebnost u vidu pretpostavljenog etničkog podrijetla, religije/konfesije, jezika ili povijesnoga iskustva time dopunjuje ključnim elementom - masovnom i političkom samospoznajom koja obično pretpostavlja nastojanje za samostalnim odlučivanjem o svojoj sudbini i najčešće za stvaranjem vlastite države - nacije.

Najsustavnija diferencijacija među pripadnicima triju vjeroispovijesti na južnoslavenskom etničkom prostoru također se podudara s razdobljem trijumfa nacionalizma i stvaranja moderne države jer istodobno uvođenje sredstava masovne komunikacije, opismenjivanje i razvoj gradskoga života znatno olakšavaju integriranje i nametanje nacionalnih sadržaja, odnosno suprotstavljanje sadržaja različitih konfesija, odnosno podčinjavanje nametnutim definicijama svijeta i sustavu odrednica, prema kojima se članovi jedne zajednice prepoznaju i određuju, odnosno distanciraju od drugih. Međutim, koncept "kulturnih razlika", koje su se temeljile na vjeri, nema nužno dodirnih točaka s vjerom kao takvom, nego se najprije odnosi na različiti položaj institucija kao što su bile Katolička i Pravoslavna crkva, npr. za vrijeme Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije, kad je različit položaj Katoličke i Pravoslavne crkve produbljivao i zaoštravao međunacionalne odnose.

Uloga Katoličke crkve u nacionalnome homogeniziranju hrvatske nacije zasigurno je bila velika. Službena crkva, a u tomu su je slijedili i organizirani i neorganizirani dijelovi laikata, odlučno se stavila na stranu obrane hrvatskih nacionalnih i državnih prava. Polovinom tridesetih godina 20. stoljeća to je rezultiralo masovnim priklanjanjem katolika politici Hrvatske seljačke stranke. Ivo Banac zastupao je ideju da vjerska i druga različitost nije u osnovi antagonizma među južnoslavenskim narodima, već različite strukture i ciljevi nacionalnih ideologija, nastalih kao dio političke kulture tih naroda.¹³

Za bolje razumijevanje fenomena nacije i nacionalizma bitno je osvijestiti koliko je duboka bila državnopravna cezura za Dalmaciju u 20. stolje-

¹³ Usp. Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., 2. izdanje Zagreb 1995.; isti, *Dubrovački eseji*, Dubrovnik 1992.; isti, *Srbi u Hrvatskoj jučer, danas, sutra* (ur.), Zagreb 1998.; isti, *Raspad Jugoslavije: eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Zagreb 2001.

ću, do koje je došlo raspadom Austro-Ugarske i stvaranjem jugoslavenske države, u čiji je sastav Dalmacija ušla nakon iskustva od nešto više od 103 godina života u Habsburškoj Monarhiji.¹⁴ Nesporno je da je kraj Austrije 1918. godine u Dalmaciji dočekan s velikim odobravanjem. Tradicionalne strukture moći u južnoslavenskim pokrajinama Austro-Ugarske još su se prije kraja Prvog svjetskog rata počele raspadati. U dalmatinskim gradovima krajem listopada i početkom studenog 1918. dolazilo je do prosvjednih skupova i demonstracija na kojima je iskazivano oduševljenje južnoslavenskim ujedinjenjem. Već od srpnja 1918., unatoč ratnom stanju, zabilježene su sve učestalije manifestacije na kojima se podržavala ideja stvaranja južnoslavenske države. Prijenos vlasti na novostvorenu Državu SHS i stvarna tranzicija nakon raspada Austro-Ugarske, u jesen 1918. godine, protekli su lako i mirno.¹⁵

Pogledi na Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, koje je proklamirano 1. prosinca te godine u Beogradu, poslije preimenovano u Kraljevinu SHS odnosno Jugoslaviju, u međuratnom razdoblju u Dalmaciji, bili su uvjetovani stavovima prema tzv. ujedinjenju i jugoslavenstvu kao političkoj opciji. Međutim, nakon prvog ushićenja krajem 1918. godine, ideja jugoslavenstva je i u Dalmaciji doživjela potpuni poraz. Svejedno, moramo joj posvetiti više pozornosti kako bismo bolje razumjeli ideologiju jugoslavenstva, zamisao o jedinstvenom jugoslavenskom narodu, odnosno jedinstvu troimenoga naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, te koncepcije oslobođenja i ujedinjenja koje su se u *suton Austro-Ugarske* (Ante Trumbić) u dalmatinskoj javnosti nametnule u procesu nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Uloga i utjecaj ideologije jugoslavenstva u Dalmaciji

Potkraj devetnaestoga i početkom dvadesetog stoljeća, kada se gasi i nestaje Narodna stranka, nastala je nova politička snaga pod nazivom *Naprednjački pokret*. Bio je to, uglavnom, pokret hrvatske i srpske omladine, koja se upravo vratila sa studija iz Češke, gdje je potpala pod snažan utjecaj Masarykovih ideja i češko-slovačkog realističko-naprednjačkoga pokreta. Pokret je promicao misli o istovjetnosti hrvatskoga i srpskoga naroda te započeo borbu za oslobođenje i ujedinjenje južnoslavenskih naroda izvan okvira Austro-Ugarske.

¹⁴ Usp. radove u ovim dvama zbornicima: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održana u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008., ur. Zlatko Matijević, Zagreb 2010. i *1918. u hrvatskoj povijesti*. Zbornik, ur. Željko Holjevac, Zagreb 2012.

¹⁵ Usp. Jakir, *Dalmatien*, str. 83-90.

Po mnogočemu se Dalmacija, gdje su pristaše jugoslavenstva od svih hrvatskih krajeva prije 1918. godine bili razmjerno najjači, čini pogodnom za istraživanje integracijskih i dezintegracijskih procesa oblikovanja modernih nacionalnih identiteta. Prikaz povijesti jugoslavenstva kao političke opcije u Dalmaciji nakon Prvoga svjetskog rata pomaže nam razumjeti glavne razloge zašto je pokušaj formiranja jugoslavenske nacionalne svijesti, kakvu su zagovarali tvorci Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, bio osuđen na propast.

Istražujući odnose društvenih slojeva, političkih stranaka i skupina prema nastanku jugoslavenske države i procesu političke integracije hrvatskog naroda, uočava se specifičan odnos Dalmacije prema tim procesima, kako u sklopu Hrvatske, tako i u sklopu Jugoslavije. Osobiti položaj i povijesni razvoj u mnogočemu su Dalmaciji utisnuli obilježje posebne cjeline, prikladne za znanstveno istraživanje regionalnih i lokalnih svojstava. Na primjeru Dalmacije uočljiva je veza između demokratizacije politike, oblikovanja javnosti i interpretacije nacije.

Proučavanje političkih, gospodarskih i društvenih zbivanja u Dalmaciji u međuratnom razdoblju potvrđuje da je tek stranka braće Radića, koja je promicala interese najširih društvenih slojeva i bila predvodnik pokreta koji je istodobno bio i nacionalni i seljački, uspjela ukorijeniti što bi se moglo nazvati *modernim hrvatskim identitetom* u svim segmentima društva. Prema tomu se utemeljenim čini zaključak da je na hrvatskom prostoru tek nakon Prvoga svjetskog rata nacionalizam prestao biti ideologijom prilično uskih elita. Valja imati u vidu da je tek u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca uvedeno opće pravo glasa, ali samo za muškarce, što je bio jedan od preduvjeta za demokratizaciju i veću participaciju seljaštva. Ogromna većina seljaštva u hrvatskim krajevima naposljetku je prihvatila hrvatski identitet, no prije toga morali su propasti ideološki mit jugoslavenstva i pokušaj konstrukcije novoga jugoslavenskog identiteta.

Autori kao što je Branislav Radica, koji je početkom tridesetih godina opisivao prilike na početku 20. stoljeća, smatrali su da je pobjeda hrvatsko-srpske koalicije na izborima za Hrvatski sabor godine 1905. donijela "čvrstu ideju sloge i jedinstva Srba i Hrvata. Na primjeru grada Splita dobro se razabire što je to značilo. Naime, Split uoči Prvoga svjetskog rata stječe titule kao što su *središte nacionalističkog i revolucionarnog omladinskog pokreta, Pijemont nacionalizma i jugoslavenstva, najjugoslavenskiji grad te nacionalno najosvješteniji i najbuntovniji grad na Jugu Slavena*.¹⁶ Godine

¹⁶ Usp. Marijan Buljan, *Političke stranke u Splitu od 1918. do 1929.*, diplomski rad, Split 2011., str. 4; Branislav Radica, *Novi Split, monografija grada Splita od 1918-1930.*, Split 1931., str. 11; Ivan J. Bošković, *Orjuna, ideologija i književnost*, Zagreb 2006., str. 39.

1911. osnovana je Hrvatsko-srpska Radikalna omladina pod vodstvom Vladimira Čerine i Oskara Tartaglie, preteča *Jugoslavenske nacionalističke omladine*.¹⁷ Njezini su se pripadnici zanosili “idejom ujedinjenja i jedinstva južnih Slavena.”¹⁸

Srpsko zauzimanje Skadra u Balkanskim ratovima u studenome 1912. izazvalo je svečane manifestacije u Splitu, na kojima je sudjelovala velika masa građanstva na čelu s predstavnicima splitske Općine. Tadašnji gradonačelnik Vinko Katalinić u govoru je naglasio da Hrvati “s ushitom pozdravljaju glas narodnog uskrsnuća te s pouzdanjem gledaju u budućnost s balkanskim saveznicima. Austrijska vlast raspustila je splitsko Općinsko vijeće zbog “učestalih manifestacija za balkanske države te ponašanja gradonačelnika i članova općinske uprave, koji se kose s interesima države, čime je pokazana njihova nesposobnost u vršenju dužnosti. Prema riječima Tončija Šitina, uspjeh Srbije u Balkanskim ratovima izazvao je provalu “kulta svega što je srbijansko i vjeru u moguću zajedničku pobjedu nad Austro-Ugarskom nošenu prvenstveno delirijem omladine koja posvuda izaziva antiaustrijske incidente, pali njezine državne zastave, prikuplja pomoć srpskoj vojsci i organizira odlazak dobrovoljaca.”¹⁹

Austrijska vlast donosila je različite zakone kojima je zabranjivala, primjerice, pjevanje i klicanje na javnim mjestima u Splitu. Gradonačelniku Kataliniću, 1914. godine oslobođenu od optužbe za prije navedeni govor, pri povratku u Split priređen je veliki doček. Izgredi su i dalje nastavljeni, pa je zabilježeno da je skupina ljudi, u kojoj se nalazio i Oskar Tartaglia, pokušala pjevati crnogorsku i bugarsku himnu, “izazivajući prisutnu vojsku.”²⁰

¹⁷ Više o Oskaru Tartagli vidi u: Norka Machiedo Mladinić, Oskar Tartaglia, od jugoslavenskog nacionalista do žrtve komunističke represije, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 35, br. 3, Zagreb 2003., str. 903-920.

¹⁸ Usp. Dejan Djokić (ur.), *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992*, London 2003.; Radica, *Novi Split*, str. 11; Aleksandar Jakir, O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta na primjeru Dalmacije između dva svjetska rata, u: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, ur. Tihomir Cipek, Josip Vrandečić, Zagreb 2007., 129; Bošković, *Orjuna, ideologija i književnost*, str. 39.

¹⁹ Usp. Joško Barić, Šimun Jurišić, *Splitsko iverje 1882-1941 (Iz povijesti Splita)*, Split 1983., str. 33. Buljan, *Političke stranke u Splitu*, str. 4-5; Tonči Šitin, Dalmatinsko orjunaštvo, *Slobodna Dalmacija*, 18. 4. 1991., ovdje prema Mira Ljubić Lorger, *Autonomaši, orjunaši, preporoditelji*, Zagreb 2010., str. 41. Tonči Šitin, Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 42, Zadar 2000., str. 431-478.

²⁰ C. k. namješteni savjetnik Szilvas, *Zastava*, br. 8, 26. III. 1914., str. 2; Split pred sudom, *Zastava*, br. 17, 30. IV. 1914., str. 1; Šegvić i Katalinić, *Zastava*, br. 18, 4. V. 1914., str. 2; Prvi dan bijelog terora u Splitu, *Novo doba*, br. 47, 26. VII. 1918., str. 2; Radica, *Novi Split*, str. 11-12; Buljan, *Političke stranke u Splitu*, str. 5.

Po svoj prilici Srbiju je početkom 20. stoljeća u hrvatskim krajevima malo tko smatrao civilizacijskim uzorom. Međutim, ona se, kao samostalna i priznata država, mogla činiti privlačnom kao jezgra buduće južnoslavenske države, pogotovo nakon uspjeha u Balkanskim ratovima. Općenito i *jugoslavenstvujuća omladina*, kako ju je s podsmijehom nazvao Krleža, koja se fanatično zalagala za integralno jugoslavenstvo i gledala u Srbiji južnoslavenski Pijemont, ali i trezveniji političari i bivši starčevićanci, kao Ante Trumbić, Frano Supilo ili drugi, nisu imali jasnu predodžbu o političkim prilikama u Srbiji niti se mnogo razmišljalo o različitosti državnih tradicija Hrvata i Srba, što će se poslije pokazati jednom od temeljnih prepreka konstituiranja političke zajednice južnih Slavena. One koji su se zanosili idejom ujedinjenja i jedinstva južnih Slavena nisu mnogo zanimala prilike u Srbiji. Daljnjem prodoru ideje južnoslavenskog zajedništva sigurno je doprinijela i činjenica da je u siječnju 1912. godine na banski položaj u prekovelebitskoj Hrvatskoj došao Slavko Cuvaj. Čovjek za kojega je Miroslav Krleža napisao da je “krvolok i tiranin svog vlastitog naroda, svoju je vladavinu započeo raspuštanjem Hrvatskoga sabora da bi oslabio hrvatsko-srpsku koaliciju, a ubrzo nakon toga i ukinuo Ustav i uveo komesarijat. Takva je agresivna politika zasigurno doprinijela ujedinjenju svih suparničkih političkih opcija. Također valja napomenuti da usprkos nedvojbeno postojećemu jugoslavenskom raspoloženju u Dalmaciji pred rat, koje se još rasplamsalo nakon atentata pripadnika Mlade Bosne na austro-ugarskog prijestolonasljednika u Sarajevu na Vidovdan 1914. g., teško da bi ta ideja odnijela prevagu u javnosti, a da i ne govorimo o tomu da bi se nametnula kao politika, bez poraza Austro-Ugarske i odluke Saveznika o razgradnji višenacionalne Monarhije. U Srbiji, uostalom, jugoslavenstvo nikada nije shvaćeno onako kako su ga zamišljali Hrvati. Pokazalo se da su hrvatske političke elite za vrijeme Austro-Ugarske usvojile federalističku političku kulturu, potpuno stranu srpskom unitarističkom načelu konstituiranja države na jedinstvu Crkve i nacije. Naslijeđe cezaropapizma, tj. bizantske tradicije jedinstva svjetovne i duhovne vlasti utjelovljene u osobi cara, projicirano kroz prizmu kosovskog mita i borbu u Prvom svjetskom ratu, dovelo je do srpskoga kolektivnog poistovjećivanja vlasti i vlasništva te poimanja Jugoslavije kao svojevrsnog srpskog prava “dobijenog na sablji“, simbolički izražena u Beogradu svesrdnim usklikom: “Pa što ti Hrvati hoće?”

De facto, jugoslavenstvo je u austro-ugarskim krajevima igralo pokretačku ulogu u formiranju zajedničke svijesti među hrvatskom inteligencijom, koja je težila stvaranju hrvatske političke teritorijalnosti ili unutar Monarhije ili u okviru neke jugoslavenske države. Na ovaj ili onaj način,

ideja jugoslavenstva korištena je u političkoj borbi unutar Austro-Ugarske i više-manje svodila se na traženje zajedničkoga političkog okvira za Hrvate i Srbe unutar Monarhije. Srbijansko jugoslavenstvo, međutim, jasno je prepoznatljivo kao rezervna ideološka varijanta ustvari velikosrpskoga projekta. U ime jugoslavenstva provodila se ekspanzionistička politika, a poslije su formula troimenoga naroda i jugoslavenstvo Karađorđevića služili kao unitaristička krinka za provođenje beogradskog hegemonističkog centralizma.²¹ Kad se onda masovnije javlja *političko jugoslavenstvo* u Dalmaciji?

Oblikovanje integralnoga političkog pokreta i unitarističkoga nacionalnog koncepta u Dalmaciji do punog je izražaja vjerojatno došlo prvi put pod uvjetima masovne mobilizacije širokih društvenih slojeva, kakvu je i u perifernoj i siromašnoj austrijskoj pokrajini, na istočnoj obali Jadrana, prouzročio do tada najveći i najstrašniji rat, poslije nazvan Prvim svjetskim ratom, u kojemu je, prema nekim procjenama, 34.000 Dalmatinaca izgubilo živote. I bivši splitski gradonačelnik Ante Trumbić, na čelu Jugoslavenskoga odbora sastavljenog 1915. u Parizu od političara pretežno iz Dalmacije i Istre, zauzimao se za ujedinjenje. Ne smije se podcijeniti ni strah u Dalmaciji od primjene Londonskog pakta i talijanske ambicije da ovlada Istrom i Dalmacijom. Uvjerjenje mnogih bilo je da bi i Hrvate i Srbe Austro-Ugarske ojačalo udruživanje s ostalim južnim Slavenima. Isto su smatrali i Slovenci. Tako je nastala Jugoslavija, u kojoj se odvio najveći dio povijesti Dalmacije u 20. stoljeću.²²

Vratimo se događajima u Splitu u ljeto 1914. godine. Prvi dan rata u Splitu nazvan je početkom "bijelog terora". Mnogi pripadnici dalmatinske inteligencije koji su iskazivali naklonost Srbiji uhićeni su. Općinsku upravu preuzeo je austrijski komesar. U drugoj polovini 1917. godine politički život postao je normalniji, stoga su mnogi uhićeni pušteni na slobodu.²³ U lipnju 1918. pokrenut je list *Novo doba*,²⁴ formalno neovisan dnevni list, koji je

²¹ Usp. Drago Roksandić, Đorđe Stanković, Zorica Stipetić, *Velikosrpski hegemonizam i drugi nacionalizmi u protivrečnostima jugoslavenskog društva 1918-1941*, u: *Srpska i hrvatska povijest i Nova historija*, ur. Drago Roksandić, Zagreb 1991., str. 213-226; Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 1995. i poglavlja posvećena Prvoj Jugoslaviji u: Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999.; Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003. i Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.)*, Hrvatski pogled, Zagreb 1998.

²² Usp. Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford 1955., str. 225.

²³ Prvi dan bijelog terora u Splitu, *Novo doba*, br. 47, 26. VII. 1918., str. 2; Radica, *Novi Split*, str. 11-12; Buljan, *Političke stranke u Splitu*, str. 5.

²⁴ *Novo doba* izlazilo je tijekom cijeloga međuratnog razdoblja (od 9. lipnja 1918.). List je u početku svoga izlaženja zastupao protuaustrijsku, a projugoslavensku politiku, odnosno zagovarao je ideje Krfske deklaracije, što se može iščitati već u prvom broju, premda je u početku takve ideje trebalo uvijeno iznositi. U drugoj polovini listopada godine 1918., u vrijeme raspada Austro-Ugarske

zagovarao ujedinjenje svih južnih Slavena.²⁵ Prije raspada dvojne monarhije organiziran je Narodni zbor u Splitu, 2. srpnja 1918. Na tomu skupu sudjelovali su istaknuti članovi i pristaše predratnih političkih stranaka iz svih krajeva Dalmacije, a unaprijed pripremljena i jednoglasno prihvaćena politička rezolucija, *Splitska rezolucija*, izglasana na spomenutomu Narodnom zboru, upućuje na dogovor tadašnjih glavnih političkih snaga o stvaranju zajedničke južnoslavenske države pozivajući se na pravo na samoodređenje. Južnoslavenska država zamišljena je kao država etnički jedinstvena “troimenog” slovensko-srpsko-hrvatskoga naroda. Ako je vjerovati onodobnom tisku, političku je rezoluciju u potpunosti podržavalo “svekoliko pučanstvo dalmatinsko”. U skladu s tim, u Dalmaciji više i nisu obnovljene predratne političke stranke, nego je došlo do koncentracije političkih snaga radi stvaranja Narodnoga vijeća. Na zboru je izabrana Uprava *Narodne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca*, koju su, s drugima, činili Gajo Bulat, Uroš Desnica, Ivo Krstelj, Ivan Majstrovic i Dujam Mikačić, koji će poslije imati važne uloge u radu političkih stranaka u Splitu. Izglasane su i *gospodarske rezolucije*, u kojima su izneseni brojni prijedlozi poboljšanja teškoga gospodarskog stanja Dalmacije.

U istomu je duhu, kao i *Splitska rezolucija*, u Zagrebu, 19. listopada 1918., izglasana *Deklaracija Narodnog vijeća SHS*, kojom je zatraženo “ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice u kojima danas žive – u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu, na načelima političke i ekonomske demokracije (...)”. Narodno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca postalo je, pristankom svih stranaka, jedini narodni predstavnik.²⁶

Monarhije i stvaranja Države SHS, list je dosegao nakladu od 7.000 primjeraka. Prvih godina, nakon uspostave Kraljevine SHS pripisivala mu se naklonost Demokratskoj stranci, što ni uredništvo lista nije skrivalo, ali se ipak odlučilo za uređivanje lista neovisno o stranačkim utjecajima. Prvo razdoblje njegova djelovanja obilježeno je i suprotstavljanjem talijanskim pretenzijama na istočnu obalu Jadrana. Usp. Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918. – 1941.*, Zagreb 2009., str. 460-462.

²⁵ O *Novom dobu* vidi u: Branka Boban, Dalmacija između jugoslavenstva i hrvatstva 1920.-1923. godine (u svjetlu splitskog dnevnika *Novo Doba*), u: *Dijalog povjesničara – istoričara*, sv. 4, Beograd 2003., str. 127-145.

²⁶ Usp. Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje*, Zagreb 1970., str. 365; Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977., str. 58-60; Ljubo Boban, Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 24, br. 3, Zagreb 1992., str. 45-60, ovdje str. 48-49; Hodimir Sirotković, O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918., isto, str. 61-74, ovdje str. 61-65.

Zaključke Narodnoga vijeća, donesene 17. - 19. listopada 1918., kao i Deklaraciju od 19. listopada, donosio je i splitski dnevnik *Novo doba*, detaljno, na prvoj stranici svoga broja od 24. listopada 1918. Posebno je naglašeno da je Narodno vijeće od tog trenutka jedini predstavnik naroda. Loše ekonomsko stanje u Splitu nastavljeno je i nakon srpanjskoga zbora, pa su splitski težaci tijekom ljeta pozivani da žito dobrovoljno predaju *Gradskoj aprovizaciji*, a u listopadu je gradom počela harati španjolska gripa.²⁷ Središnje Narodno vijeće osnovano je početkom listopada 1918. u Zagrebu, a u njegov Plenum iz Dalmacije ušli su Mate Drinković, Gajo Bulat, Ivo Krstelj, Prvislav Grisogono, Stanko Banić, Uroš Desnica i Milan Marušić, dok su u Središnji odbor ušli Drinković, Grisogono, Krstelj i Josip Smodlaka.²⁸

Prekid državotvornih veza s Austro-Ugarskom u Splitu je dočekan oduševljeno, a sljedeći je dan Uprava Narodne organizacije za Dalmaciju preuzela vlast. *Novo doba* pozivalo je na mir i red da bi se pred svijetom pokazala "zrelost za slobodu". Mnoštvo ljudi izišlo je na gradske ulice i klicalo Jugoslaviji, Trumbiću, Wilsonu, što je *Novo doba* ocijenilo kao "veličanstvene narodne manifestacije za jugoslavensku državu".²⁹ Urednik lista Vinko Kisić držao je da je atmosfera u Dalmaciji, uoči i nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije, odavala "sredinu kolektivnog ludila".

Upravu splitske Općine od austrijskog komesara preuzeo je "privremeni općinski odbor, sastavljen od preživjelih članova Općinskoga vijeća, izabrana na posljednjim prijeratnim općinskim izborima godine 1913. Novim je gradonačelnikom, zbog smrti Vinka Katalinića, imenovan Josip Smodlaka. No, Smodlaka se svoga mjesta odrekao nakon tjedan dana zbog svoje nove funkcije, stoga je na novoj sjednici, održanoj za tjedan dana, novim gradonačelnikom jednoglasno izabran Ivo Tartaglia, koji će tu dužnost vršiti gotovo deset godina. Stvorena je i Zemaljska vlada za Dalmaciju u Splitu, najvjerojatnije prema naredbi Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, na čelu s Krsteljom, Škaricom i Smodlakom, koji je na sjednicama Središnjega odbora Narodnoga vijeća zagovarao što brže ujedinjenje sa Srbijom.³⁰

²⁷ Narodni zbor u Splitu, *ND*, br. 24, 3. VII. 1918., str. 1-3; Iznimne prilike na jugu, *ND*, br. 30, 9. VII. 1918., str. 1; Jakir, O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta, str. 130; Aprovizacija, poziv posjednicima i težacima, *ND*, br. 52, 31. VII. 1918., str. 4; Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi*, str. 65-68; Buljan, *Političke stranke u Splitu*, str. 5-6.

²⁸ Jelaska Marijan, *Grad i ljudi*, str. 68.

²⁹ Radica, *Novi Split*, str. 12-13; Preporučamo mir i red i Velike narodne manifestacije u Splitu, *ND*, br. 142, 29. X. 1918., str. 3; Split za Jugoslaviju. Veličanstvena narodna manifestacija, *ND*, br. 143, 30. X. 1918., str. 1; Jelaska Marijan, *Grad i ljudi*, str. 69-70; Buljan, *Političke stranke u Splitu*, str. 6.

³⁰ Privremeni općinski odbor, *ND*, br. 144, 31. X. 1918., str. 4; Općinski odbor, *ND*, br. 151, 7. XI. 1918., str. 6; Radica, *Novi Split*, str. 14-15, 69-71; Josip Smodlaka, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, Zagreb 1972., str. 74-75; Jelaska Marijan, *Grad i ljudi*, str. 71-75, 89-90. Više o Zemaljskoj vladi za

S povijesnim odmakom i nakon propasti dviju jugoslavenskih država u 20. stoljeću, jasnije se vidi uvjetovanost takvih stavova kakvi su izrečeni na onodobnom skupu u Splitu pred kraj Prvoga svjetskog rata ondašnjom teškom gospodarskom situacijom i strahom od talijanskih posizanja na istočnu obalu Jadrana.³¹ Naime, u Dalmaciji je nakon raspada Austro-Ugarske, odlukom Narodnoga vijeća i stvaranja kratkotrajne Države Slovenaca, Hrvata i Srba, postojao opravdani strah od talijanskog iredentizma. Prema Londonskom ugovoru Italiji je trebao pripasti veliki dio istočne jadranske obale, tako da je srpska vojska u Dalmaciji pozdravljena kao zaštitnička.³² Dok su, na primjer, splitski Talijani sredinom studenoga 1918. godine skupljali potpise potpore za svoju političku izjavu o položaju Talijana u Splitu, što je povećavalo strah od eventualnog dolaska talijanske vojske, jer su slične izjave Talijanima služile za zaposjedanje drugih obalnih gradova, američki i francuski brodovi, njihovi zapovjednici i posade, radosno su dočekivani u Splitu.

Glavni je događaj u studenom u Splitu bio dolazak srpske vojske, srdajčno pozdravljene u *Novom dobu* prigodnim naslovom: "Dobro došli braćo! U članku se navodi da srpska vojska dolazi "dovršiti do kraja svoje sveto djelo oslobođenja zajedničkom obranom našeg primorja i poziva se na svečani doček. Srpska vojska, pod zapovjedništvom majora Stojana Trnokopovića, svečano je u Splitu dočekana pred dvadeset tisuća ljudi. Pozdravili su je Josip Smodlaka,³³ koji je naglasio da je "sve ovo vaša Srbija, i Ivo Tartaglia, koji je izrazio uvjerenje da će "Split biti vaša i naša svojina, hrvatska i srpska, sastavni dio jedinstvene Jugoslavenske države."³⁴

Zemaljska je vlada tražila od vodstva Narodnoga vijeća ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom prijeteci da će, ako se ono odgodi, to učiniti samo-

Dalmaciju vidi u: Zdravka Jelaska Marijan, Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenog 1918. - 20. siječnja 1919.), u: *Godina 1918., prethodnice, zbivanja, posljedice*, str. 155-170.

³¹ Usp. Jakir, *Dalmatien*, str. 94-106; Ivo Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*, New Haven-London 1963. i Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske*.

³² Dragovan Šepić, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Italije, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914.-1918.*, Pula 1989.

³³ Smodlaka je u svojim zapisima naveo da, zbog talijanske opasnosti, nije bilo drugog izbora nego pozvati srpsku vojsku, "ne kao saveznici, već kao svoju narodnu vojsku. Smodlaka, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, str. 72.

³⁴ Dobro došli braćo!, *ND*, br. 164, 20. XI. 1918., str. 1; Dolazak srpske vojske, *ND*, br. 165, 21. XI. 1918., str. 3; Trijumfalni dolazak srpskih četa u Split, *ND*, br. 166, 22. XI. 1918., str. 1-3; Radica, *Novi Split*, str. 16-19; Jakir, O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta, str. 132; Buljan, *Političke stranke u Splitu*, str. 7. Govore prilikom dolaska srpske vojske u Split vidi u: *Znamenite riječi i značajne izjave o Jugoslovenstvu i o Narodnom jedinstvu*, sabrao Juraj J. Kalinić, Šibenik 1936. Usp. i Ratimir Maksimović, *Srpska vojska u Dalmaciji 1918.*, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1-2, Beograd 1996., str. 47-73, ovdje str. 59.

stalno. "Delirij oduševljenja" zahvatio je mnoge te je krajem 1918. godine u Dalmaciji vladalo gotovo jednodušno uvjerenje o potrebi stvaranja jugoslavenske države. U kasnijem je osvrtu Smodlaka tvrdio da su Dalmatinci "uistinu razbili hrvatstvo, kako bi spasili ideju jedinstva sa Srbijom, a Tartaglia da je Split "poduzeo odlučan korak za stvaranje države, za što mu treba zahvaliti.³⁵

Prvoprosinačko je ujedinjenje splitska Općina srdačno pozdravila brzojavom regentu Aleksandru I. Karađorđeviću, u kojem je naglašeno da je Split uvijek "visoko dizao barjak jedinstvene narodne misli i isticao težnje za jedinstvenom narodnom državom, na što je Aleksandar odgovorio da je u Splitu "uvijek pravim plamenom buktila narodna svijest.³⁶

Očito je da se u ono doba u Dalmaciji nisu slušala upozorenja Stjepana Radića da Hrvati srljaju u novu državu kao "guske u maglu", nego se poprilično nerealno očekivao procvat na svim poljima, samo da se stvori južnoslavenska država. Međutim, mnogi primjeri iz političkoga, gospodarskog i kulturnog života u Dalmaciji jasno pokazuju da se ni u kojem pogledu takve nade nakon ulaska u jugoslavensku državu nisu ispunile, a što nije moglo ostati bez posljedica za nacionalnointegracijske procese. U tom se kontekstu čini nužnim gospodarskom razvoju, odnosno očekivanom razvoju uputiti posebnu pozornost pri razmišljanju o tomu koji su faktori utjecali na prihvaćanje odnosno odbacivanje pojedinih nacionalnointegracijskih opcija.

Loša prilagodba dalmatinskoga sela, s uglavnom nedovoljno učinkovitom i nerentabilnom poljoprivredom, te općenito dalmatinskoga gospodarstva, koje nije bilo u stanju pratiti modernizacijski tempo kapitalističkih ekonomija, ukazuju na problem (ako ga uspoređujemo s europskim prosjekom tog vremena) nedovoljne produktivnosti rada, manjka kapitala i nepostojanja razvijenoga tržišta za svoje proizvode, što je rezultiralo sveopćim siromaštvom, koje je u Dalmatinskoj zagori poprimalo dramatične razmjere. Očekivanja su nakon Prvoga svjetskog rata bila velika da će se teški ekonomski položaj velike većine dalmatinskoga stanovništva unutar jugoslavenske države popraviti. Međutim, analiza pisanja ondašnjega tiska upućuje na razočaranost brzinom i razmjerima industrijalizacije. Isto važi i za neuspjeh agrarne reforme i općenito teške gospodarske prilike kao zna-

³⁵ Zbor u Splitu, *ND*, br. 212, 18. IX. 1922., str. 1-2; Pod vodstvom Srbije, *ND*, br. 229, 7. X. 1922., str. 1; Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske*, str. 99, 206, 219, 227-228; Radica, *Novi Split*, str. 14; Jakir, O nekim aspektima, str. 132; Buljan, *Političke stranke u Splitu*, str. 7.

³⁶ Brzojavni pozdrav općine prijestolonasljedniku, *ND*, br. 179, 5. XII. 1918., str. 3; Pozdrav regenta Aleksandra Dalmaciji i Splitu, *ND*, br. 184, 10. XII. 1918., str. 1; Jelaska Marijan, *Grad i ljudi*, str. 90-91; Buljan, *Političke stranke u Splitu*, str. 7.

čajke dominantne svijesti dalmatinskoga sela, a čija je statičnost utjecala na spori ritam modernizacije.³⁷

Jugoslavenstvo kao politička opcija u međuratnom je razdoblju u Dalmaciji, nakon prvoga ushićenja krajem 1918. godine, doživjelo potpuni poraz. Već na izborima 1920. godine i u raspravama u povodu usvajanja tzv. Vidovdanskoga ustava 1921. javlja se prvo snažno protivljenje unitarističkom i centralističkom konceptu jedne jugoslavenske nacije i jedne države.³⁸ Unatoč prvom oduševljenju jugoslavenskim ujedinjenjem u Dalmaciji, snage koje su se zalagale za unitarizam i centralizam i koje su, nakon prvih izbora, imale vodeću ulogu u Narodnoj skupštini u Beogradu, u Dalmaciji i Splitu razmjerno su slabo prošle. Usprkos silnom zalaganju jugoslavenski nastrojenih intelektualaca u Dalmaciji da nametnu ideju *neraskidivog jedinstva troimenog jugoslavenskog naroda*, pa i snagama kao što je npr. bila *Jugoslavenska napredna nacionalistička omladina*, koja se 1921. godine preimenovala u *Organizaciju jugoslovenskih nacionalista* (ORJUNA), a koja se terorističkim sredstvima borila za *otadžbinu Jugoslaviju*, jugoslavenstvo nikad nije zahvatilo šire društvene slojeve.³⁹ Činjenica da su jugoslavenski nacionalisti otvoreno nastupali zajedno s četničkim “vojvodama” Ilijom Trifunovićem Birčaninom, Kostom Pećancem i drugim četničkim udruženjima, njihovo je jugoslavenstvo u očima Hrvata ionako odmah diskreditiralo.⁴⁰

³⁷ Usp. Jakir, *Dalmatien*, str. 130-238; Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb 1997. i Stijepo Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990. Ovdje bih naveo samo jedan gospodarski pokazatelj: Dalmacija koja je bila slabo razvijena pokrajina Austro-Ugarske, u Kraljevini SHS, 1923. g. imala je dohodak po stanovniku od 2831 dinara. Istodobno su Hrvatska i Slavonija imale 3681 dinara, a Slovenija bila je najrazvijenija s više od 4000 dinara dohotka po stanovniku. Uz statističke izvore koje navodim u svomu radu, još uvijek mi se, uglavnom, čine pouzdanim podatci koje donosi Miro Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918.-1941.*, Zagreb 1950. Ili isti, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1962.

³⁸ Usp. Franko Mirošević, *Počelo je 1918. Južna Dalmacija 1918-1929*, Zagreb 1992.

³⁹ Usp. Jakir, *Dalmatien*, str. 103 gdje npr. navodim napad jugoslavenskih nacionalista na uredništvo novina *Jadran*, na “Tiskarsku zadrugu, “Leonovu tiskaru i paljenje *Hrvatske riječi* u noći između 29. i 30. ožujka 1921. Vidi i str. 362-380, gdje je opisano djelovanje organizacija kao što su bile Jugoslavenska narodna obrana, Jugoslavenska akcija, Jugoslavenska nacionalna omladina i Jugoslavenski sokol. ORJUNA, čiji su duhovni predvodnici u Dalmaciji bili Berislav Andelinović, odvjetnik Krstulović, Edo Bulat, Marko Nani i Ljubo Leontić, čini mi se točno opisana kao vrste fašističke organizacije, usp. Ivan Avakumović, *Yugoslavia's Fascist Movements*, u: *Native Fascism in the Successor States*, ed. Peter F. Sugar, Santa Barbara 1971., str. 135-143.

⁴⁰ Usp. Jakir, *Dalmatien*, str. 368 gdje citiram različite brojeve orjunaškoga glasila *Pobeda* iz dvadesetih godina, kao i *Splitski almanah i adresar za 1925. g.* Split 1926., str. 286. Vidi i Nikola Pulić, *Sinovi Orjune*. Zagreb 1971. i Branislav Gligorijević, *Organizacija jugoslavenskih nacionalista* (ORJUNA), u: *Zbornik Istorija XX. veka*, Beograd 1963., str. 320-322. Više o ideologiji ORJUNE

Mira Ljubić Lorger ima pravo kada tvrdi da je povijesna literatura o Orjuni manjkava i oskudna. Autorica iznosi glavne ocjene iz recentne historiografije, a temelji programa *Jugoslavenske napredne nacionalističke omladine* (JNNO), poslije *Organizacije jugoslavenskih nacionalista* (ORJUNA), bili su integralno jugoslavenstvo i onemogućivanje tzv. protudržavne djelatnosti, uz punu podršku Svetozara Pribićevića. U enciklopedijskim natuknicama naglašava se da se radilo o “terorističkoj organizaciji koja je pod krinkom jugoslavenstva i tobožnjeg spašavanja zemlje od antidržavnih elemenata provodila drastična nasilja, prije svega protiv onih koji su smatrani komunistima i separatistima”. Na kakva sredstva se mislilo kad se pozivalo građane “da raskrste sa protivnicima (...) ne birajući za ovo sredstva, proizlazi iz citata iz *Straže*, lista Radikalne stranke: “Pod nož sve ono što boljševički misli! Pod nož i žene i decu da im pomena ne ostane! (...) Oštrimo noževe, punimo puške, neprijatelj nam je objavio rat do istrage. Ili mi ili oni.”⁴¹ U takvu je, znači, “ozračju 23. ožujka 1921. godine u Splitu službeno osnovana *Jugoslavenska napredna nacionalistička omladina*, a organizacije uskoro niču “diljem Dalmacije: u Dubrovniku, Metkoviću, Starom Gradu, Blatu, Trogiru, Stankovcima, Jelsi, Vranjicu, Sinju, Metkoviću, Makarskoj i Šibeniku, a prve veće akcije izvedene su protiv komunista. Već sredinom 1923. godine i u samoj Dalmaciji organizacija upada u tešku krizu. Orjuna nije imala ni “vođu, osobu koja bi unutar njezinih redova imala neupitan autoritet. Na čelu prvog Direktorija bio je Mirko Korolija, a zamijenio ga je Ljubo Leontić, ugled ideologa imao je Niko Bartulović, a po “borbenosti su se isticali Edo Bulat, Berislav Angjelinović i Uroš Bjelić.”⁴² Činjenica je da je gotovo nemoguće utvrditi točan broj članova Orjune. Govorilo se i o stotisućima i o samo dvije tisuće članova, i to u čitavoj Kraljevini SHS. Gligorijević navodi da je “brzo osipanje članstva karakteristično (...) za sve vrijeme njene djelatnosti, a Ljubić Lorger temeljni “način rada Orjune pravilno sažima kao “teror i zaključuje da se ideologija Orjune “temeljila prije svega na jugoslavenskom nacionalizmu, odnosno uvjerenju da postoji samo jedna, i to jugoslavenska nacija, u ime koje je ideje valjalo “ riješiti hrvatsko pitanje te se boriti protiv “boljševizma i komunizma, a uključivala je “suprotstavljanje parlamentarizmu i demokraciji te zalaganje za uvođenje diktature, zbog čega je javnost doživljavala Orjunu “kao fašistički pokret.”⁴³ U Hrvatskoj su

vidjeti u: Stevo Đurašković, *Ideologija Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)*, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 43, br. 1, Zagreb 2011., str. 225-247.

⁴¹ Usp. Ljubić Lorger, *Autonomaši, orjunaši, preporoditelji*, str. 33-48, ovdje str. 36 prema Gligorijeviću, *Organizacija jugoslavenskih nacionalista*, str. 320.

⁴² Ljubić Lorger, *Autonomaši, orjunaši, preporoditelji*, str. 37.

⁴³ Usp. Ljubić Lorger, *Autonomaši, orjunaši, preporoditelji*, str. 38.

joj se suprotstavljali Hrvatska nacionalna omladina (Hanao) i KPJ, koja organizira i posebne "radničke obrane.

Ako razmišljamo o tome koji su faktori utjecali na prihvatanje ili odbacivanje nacionalnog identiteta, na primjeru Orjune sigurno možemo ustvrditi da se nacionalna identifikacija ne postiže na silu i terorističkim metodama.

Nedvojbeno je međuratno razdoblje na planu društvenog razvoja dio dugotrajnijega razdoblja opće modernizacije, a, kako smo na početku ustvrdili, konstruktivističke teorije nacije polaze od toga da su procesi integracije nacije dio modernizacijskih procesa. Kao dominantna ideologija moćnih nacionalnih europskih država, nacionalizam doživljava svoj uspon, kao jedno od glavnih pokretačkih ideoloških strujanja i u drugim narodima koji još nisu stekli "svoju" državu. Pri tom nacionalizam, među ostalim, služi homogeniziranju društva razgraničavajući ga od drugih društava i usmjerava ga na formiranje nacionalne države. Nisu samo lokalne dalmatinske elite u 20. stoljeću bile uvjerene da jedino nacionalna država omogućuje mnoge funkcije moderne države. Ako želimo govoriti o "historijskoj funkciji" nacionalizma, ona se po Ernestu Gellneru (1925. - 1995.) može pronaći upravo u prilagodbi društva uvjetima moderne.

Međutim, jugoslavenstvo kao nacionalnointegracijska ideja od početka nije *moglo* imati ulogu kakvu su mu bili namijenili njegovi pristaše. Naime, već je u 19. stoljeću postalo jasno da je južnoslavenstvo, koje se nastavljalo na ilirizam, postalo isključivo hrvatskom nacionalnointegracijskom ideologijom, a jugoslavenstvo je u hrvatskom političkom prostoru time postalo oblikom jugoslavističkog kroatizma. Samim time ono je u komunikacijskim prostorima drugih južnoslavenskih naroda igralo sasvim drugu ulogu, a prema tome je svako pozivanje na tobože zajedničko jugoslavenstvo na području Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije bilo bespredmetno. To se i potvrđuje na primjeru Dalmacije, gdje su integracijski procesi među dalmatinskim Srbima već bili formirali izraženi osjećaj pripadnosti srpskoj naciji: pravoslavno stanovništvo u Dalmaciji i srpski tisak, koji se, uglavnom, čitao među obrazovanim pripadnicima dalmatinskih Srba (kao *Zadarski Srpski list* ili kasnije *Srpski glas* ili *Srpski magazin* iz Dubrovnika), ukazuje na to da dalmatinski Srbi nisu bili uključeni u hrvatski komunikacijski prostor i da su *Srpska književna zadruga* ili *Srbobran* igrali presudnu ulogu u formiranju nacionalne svijesti, koja također nije mogla biti jugoslavenska.

Vratimo se za kraj još jednom na jugoslavenstvo *Nacionalističke omladine* koja se nakon Balkanskih ratova zanosila "ujedinjenjem" (pod tim je imenom Oskar Tartaglia 1914. uređivao list koji se zalagao za stvaranje ju-

goslavenske države i koji su, isto kao *Zastavu*, ubrzo zabranile austrijske vlasti, kao i *Jugoslavija*, koja je izlazila u Pragu, ili *Narodno jedinstvo* u Splitu). Ne možemo ne primijetiti da je takvo jugoslavenstvo bilo projekt nekolicine mladih buntovnika, premda su ih uoči raspada Austro-Ugarske podržavali i intelektualci i pjesnici kao Ante Tresić Pavičić, Ilija Despot ili Danko Anđelinović, a koji nije uživao veću potporu od bilo kojega značajnijeg socijalnog čimbenika. Stoga ne čudi da je jugoslavenstvo te vrste ubrzo doživjelo potpun krah, nakon što je, krajem 1918., doista stvorena jugoslavenska država u kojoj su dominirali opipljivi interesi beogradskih vladajućih krugova. Osobito nakon što se jugoslavenska ideja u očima mnogih Hrvata u Jugoslaviji Karađorđevića do kraja kompromitirala kao paravan iza kojega se skrivao velikosrpski projekt, više nije mogla računati na veći oslonac u hrvatskim krajevima.

Premda možemo konstatirati da je slavensko stanovništvo katoličke vjere u Dalmaciji, kao i u drugim hrvatskim krajevima, postupno oblikovalo hrvatski nacionalni identitet, a pravoslavno je zadobivalo srpsku nacionalnu svijest, otvara se pitanje zašto se jugoslavenstvo na kraju Prvoga svjetskog rata ipak pretvorilo u svojevrstu čarobnu formulu koja je, u jednom trenutku, naizgled, ujedinjavala sve političke opcije.

Zagovornici jugoslavenstva teško su doživljavali periferni položaj pokrajine u svakom pogledu i marginalizaciju južnoslavenskoga elementa unutar Austro-Ugarske, stoga se jugoslavenstvo kao opozicijska platforma posljednjih mjeseci dvojne monarhije činilo kao najperspektivnija opcija nakon njezina raspada. Uz to, jugoslavenstvo se predstavljalo ne samo kao novi nacionalizam ili nadnacionalna ideologija nego i kao *socijalna ideologija* koja će omogućiti svekoliku modernizaciju društva do koje nije došlo. Jugoslavensku su ideju ubrzo napustili spomenuti intelektualci, koji su je na početku zagovarali. Tipičan se doimlje primjer splitskoga gradonačelnika Ive Tartaglie, poslije bana Primorske banovine, koji je 1918. godine ushićeno pozdravio stvaranje jugoslavenske države i dolazak srpskih vojnika u Split. Godine 1932. odstupa sa svojega položaja bana Primorske banovine i potpisuje peticiju za puštanje prvaka HSS-a Vladka Mačeka iz zatvora. Tartaglia, kao i mnogi drugi koji su početkom dvadesetih godina zastupali unitaristička stajališta, zalažu se nakon očitoga neuspjeha integralnog jugoslavenstva i unitarne države, za (kon)federalističko rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja. Tartaglia, kao i mnogi drugi bivši pristaše jugoslavenskoga ujedinjenja, početkom tridesetih godina definitivno odustaju od jugoslavenske opcije.

Istraživanje djelovanja jugoslavenstvenih nacionalističkih organizacija u Dalmaciji, kao što su *Jadranska straža*, *Jugoslavenstvena matica*, prije spomenuta *Orjuna* (Organizacija jugoslovenskih nacionalista) ili *Jugoslavenstveni sokol*, pokazuje da većina stanovništva u Dalmaciji nikad nije prihvatila propagiranu jugoslavenstvenu ideologiju. Činjenica da je *Jadranska straža*, koja je također naglašavala jugoslavenstveno opredjeljenje, predstavljala najbrojniju građansku organizaciju međuratne Jugoslavije, koja je 1939. godine tvrdila da ima 180.000 članova, više je potvrda teze o postojanju velikoga straha od talijanskog imperijalizma, protiv kojega se *Jadranska straža* borila, nego prihvatanja jugoslavenstva. Jugoslavenstvo kao nacionalnointegracijsku ideologiju velikog dijela dalmatinskih elita zamjenjuje hrvatstvo, kao što je hrvatstvo prihvatila i ogromna većina seljaštva. U osnovi pobjede Hrvatske seljačke stranke braće Radića u Dalmaciji nije samo njezin socijalni program nego i njezino protivljenje integralnom jugoslavenstvu.

Zasigurno je represija karadževićevskog režima, koji je od 1918. do 1928. godine, dakle još prije negoli je proglašena šestosiječanjska diktatura, donio 24 smrtnih presude, potaknuo i organizirao 600 političkih ubojstava i uhitio 30.000 ljudi, ubrzala proces odbacivanja integralnog jugoslavenstva.⁴⁴ Nasilje ne samo da nije slomilo otpor nego je popularnost HSS-a i u Dalmaciji sve više rasla, a ubojstvo Stjepana Radića i kraljeva diktatura konačno su okupili većinu hrvatske nacije oko HSS-a. Mačekova lista na izborima 1935. i 1938. godine u Dalmaciji dobiva oko 80 % glasova, što upućuje na postignuti hrvatski konsenzus u Dalmaciji.⁴⁵ Od sredine tridesetih godina Seljačka stranka, koja je vodila "hrvatsku politiku" i zagovarala "hrvatsku svijest",⁴⁶ uvjerljivo dominira na lokalnoj razini. Već je od 1936. godine Seljačka stranka raspolagala većinom mandata u općinskim vijećima diljem Dalmacije.⁴⁷

Govoreći o rezultatima općinskih izbora od 16. svibnja 1936. g., kada je HSS osvojio većinu u čak 56 općina u Dalmaciji, dok su radikali osvojili apsolutnu većinu u šest općina, a relativnu u dvjema općinama, radikalski list *Država* srdito i pomalo razočarano zaključuje da je Dalmacija "postala isključivo radićevska domena", pa poziva sve "nacionalne elemente" u Dalmaciji da se povežu u borbi protiv "separatista", s ciljem da Dalmacija

⁴⁴ Bosiljka Janjatović, Karadževićevska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (kraljevini) SHS, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 27, br. 1, Zagreb 1995., str. 55-76.

⁴⁵ Usp. Toma Jančiković, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938*, Zagreb 1939.

⁴⁶ Vidi izvještaje koje donosi *Novo doba* od 1936. godine i pisanje Hrvatskog dnevnika, Dalmatinskog Hrvata i Obzora.

⁴⁷ Usp. pisanje *Novog doba* i rezultate izbora 1935. i 1938. godine u Dalmaciji u: Jakir, *Dalmatien*, str. 421-426 i Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.*, Zagreb 1974.

ponovno postane uporište “narodnog i državnog jedinstva Srba i Hrvata”. Međutim, Hrvatska seljačka stranka se učvrstila kao najsnažnija stranačka grupacija u Dalmaciji, a procesi nacionalne hrvatske integracije dovode do oblikovanja hrvatskog identiteta u ogromne većine katoličkoga pučanstva tijekom međuratnoga razdoblja. Konačno *sporazum* i uspostava Banovine Hrvatske, 1939. godine, koja je bila provizorij u danim predratnim okolnostima, mogu se tumačiti kao simbol završetka procesa prihvaćanja hrvatske svijesti u svim slojevima hrvatskoga naroda tijekom međuratnog razdoblja i kao koraci k uspostavljanju državne nezavisnosti, što dodatno potvrđuje tezu da je svaki pokušaj stvaranja jugoslavenske nacije u Dalmaciji i općenito u Hrvatskoj doživio potpuni neuspjeh.⁴⁸ Zašto je prema tomu propala jugoslavenska ideja?

Iščitavajući onodobni tisak i druga vrela, stječe se dojam da su intelektualni krugovi u Dalmaciji, koji su 1918. godine zagovarali jugoslavensku državu, očekivali da će maglovito *jugoslavenstvo* riješiti sve goruće probleme dalmatinskoga društva. Analiza pisanja ondašnjega javnog diskursa upućuje i na razočaranost političkom i društvenom zbiljom u novostvorenoj državi, a što je ubrzo izazvalo snažno protivljenje unitarističkom i centralističkom konceptu jedne jugoslavenske nacije i jedne države. Postalo je očito, unatoč silnom zalaganju jugoslavenski nastrojenih intelektualaca u Dalmaciji, da ideja *neraskidivoga jedinstva troimenoga jugoslavenskog naroda* i jugoslavenstvo ni ovdje gdje su, po svoj prilici, u međuratnom razdoblju imali najviše pristaša, nikad nisu zahvatili šire društvene slojeve. Prilike u Dalmaciji, koja je kao “pasivan kraj” i dalje zaostajala po svim modernizacijskim parametrima, potvrđuju da jugoslavenstvo nikad nije bilo u stanju postati dominantnom odrednicom nacionalne svijesti u Hrvata, a ni u Srba, a pogotovo nakon što su političke realnosti, nakon stvaranja zajedničke države, jasno pokazale da su se nade u procvat na svim poljima u potpunosti izjalovile.

Istraživanje dalmatinskoga društva ukazuje na činjenicu da tu ideju nije podupirao nijedan relevantni socijalni čimbenik. Konfesionalne razlike, već uznapredovali razvoj posebnih nacionalnih identiteta, te različite državnopravne tradicije, nisu davali mogućnost za razvoj nekakvog jugosla-

⁴⁸ Banovina Hrvatska, kao provizorij, nije definitivno riješila ni pitanje granica ni položaj srpske manjine. Institucije vlasti nisu se uspjele stabilizirati. Istodobno su je ugrožavali srpski ekstremisti pokreta “Srbi na okup”, ali i hrvatski, organizirani od strane ustaša. Prvi nisu prihvaćali nikakvu pa ni najmanju autonomiju Hrvatske i zagovarali su Veliku Srbiju, a drugima autonomija Banovine Hrvatske nije bila dovoljna i težili su k potpunom odcjepljenju i zagovarali su ideju Velike Hrvatske. Autoritarne značajke vladavinskog poretka Banovine Hrvatske uklapaju se u, tada u Europi dominantne, autoritarne režime. Usp. Jakir, *Dalmatien*, str. 427-447.

venskoga naroda. Jugoslavizam nije mogao ni transformirati ni nadomjestiti hrvatski ili srpski identitet u Dalmaciji. Pozivanje na zajedničku kulturu i iskustva hrvatske prikraćenosti u monarhističkoj Jugoslaviji stabiliziralo je osjećaj međusobne solidarnosti i učvrstilo identitet Hrvata u Dalmaciji. Oni su, zahvaljujući ponajprije djelovanju HSS-a, oblikovali osjećaj hrvatskoga identiteta. Rezultati istraživanja procesa političke integracije hrvatskoga naroda u Dalmaciji podupiru tezu da je međuratno razdoblje bilo odlučujuća faza u prihvatanju modernoga nacionalnoga identiteta u najširim društvenim slojevima, a što je u Dalmaciji značilo da su se i dalmatinski težaci velikom većinom smatrali Hrvatima u modernom nacionalnom smislu. Seljačka stranka braće Radića svojim je političkim i socijalnim djelovanjem (npr. u Seljačkoj slozi, u zadrugarstvu, s tečajevima opismenjivanja itd.) ukorijenila osjećaj pripadnosti hrvatskoj naciji u najširim društvenim slojevima.

S u m m a r y

Aleksandar Jakir

Dalmatia in the processes of creation of modern nation in the 19th and 20th century

This paper deals with the lengthy and complex process of creating and shaping of national consciousness and national identity in Dalmatia in the 19th and 20th century. Several identity concepts coexisted for a long time in this region at the Adriatic. Some of the nation-building processes can be considered as “successful”, others failed. As successfully completed national identities in the region, Croatian, Serbian and Italian national identities come to mind. A Yugoslav identity, however, although it was strongly supported by certain groups at the beginning of the 20th century, in the end suffered a breakdown. The specific situation in Dalmatia and the Croatian part of the Habsburg Monarchy, in the context of broader political and social events, turned a significant part of the political elite of the 19th and 20th century towards Yugoslav thoughts and, in many cases, towards the desire for unification of all South Slavs. In Dalmatia the idea of a common Yugoslav state became popular and a strong guiding principle especially because of the fear of Italian irredentism. This became even more pronounced after World War I and the collapse of the Habsburg Empire. Nevertheless, shortly after the initial enthusiasm in Split at the end of World War I, when crowds in Dalmatia cheered the arrival of the Serbian army, multiple disappointment with the new Yugoslav state prevailed. Serbian unitarism and a centralist government did not encounter positive reactions among Croats who advocated a federative structure of the state, and therefore also those intellectuals like the mayor of Split, Ivo Tartaglia, who initially had strong Yugoslav beliefs, estranged from their initial positions. The new state neither fulfilled the expectations nor reached expected economic development. Finally, introduction of dictatorship accompanied by frequent shutdowns and murders of political opponents and terrorist activity of ORJUNA, an organization with the aim of imposing an integral Yugoslav identity, led to the strengthening of a separate Croatian identity among the Catholics

in Dalmatia. During the interwar years the program and activities of the Croatian Peasant Party reached the peasants, the broadest social strata of society. Acting both as national and peasant movement that party rooted Croatian national identity among the population of Dalmatia. The election results 1935 and 1938, when the Peasant party received about 80 % of the votes, strongly support this view.